

*Збарзька централізована бібліотечна система
Методично-бібліографічний відділ*

Серія: «Видатні люди нашого краю»

***Леся Курбас – планета в театральній
Галактиці***

***130 років від дня народження Леся Курбаса**
Попереджувальна довідка*

Збараж-2017

*Матеріал підготувала: Л. Буряк, методист ЦБС;
Редактор: Т. Кульпа, зав. методично-бібліографічного
відділу;
Комп'ютерний набір: Л. Буряк;
Відповідальна за випуск: О. Бойко, директор ЦБС*

Є митці особливої долі й життєвого призначення. Їм судилося жити і діяти на стрижні суспільного і художнього життя, віддзеркалюючи у своїй творчості найістотніші, найсуттєвіші тенденції розвитку духовної культури. До таких належав Лесь Курбас.

Попереджувальна довідка адресована бібліотекарям публічних та шкільних бібліотек, клубним працівникам, вчителям, студентам та учням.

«По доріжці широкою, але легкою ходою крокує високий, стрункий молодий чоловік... Він красивим рухом скидає крилатого капелюха, цілує господині руку... Курбас просто, навіть строго вдягнутий у сірий, спортивного крою костюм, у білу сорочку з елегантно пов'язаною сіро-сріблястою краваткою... На вродливому обличчі з високим мудрим опуклим чолом, обрамленим буйним хвилястим волоссям, з рівним носом, проникливими карими очима під чіткими дугами густих брів, на гарно окреслених вустах грає лагідна і стримана посмішка».

К. Бондарчук

Кожна епоха народжує митців, які потрапляють на стрижень духовного й культурного життя нації, втілюючи у своїй творчості найістотніші риси народу, їхнє мистецтво мовби вбирає в себе творчу енергію країни, особливо в драматичну добу, в часи виняткової напруги, піднесення, трагічних прозріння і пророчих осянь.

Саме таким велетнем був Лесь Курбас – одна з найвидатніших постатей українського культурного життя 20-х – початку 30-х років, один з провідних діячів відродження української національної культури. Він – актор і режисер, публіцист і організатор театру, театральний педагог і сценічний діяч, драматург і перекладач, мислитель, або (якщо скористатися висловом Неллі Корнієнко) – глибоко своєрідний філософ-естетик. Осяжність і вдумливість висунутих і розв'язуваних Курбасом митецьких та філософських завдань співмірна як з трагізмом його особистої долі, так і з долею всієї української культури ХХ століття.

Народився Олександр-Зенон Степанович Курбас 25 лютого 1887 року в місті Самбір (тепер Львівської області) у родині акторів галицького театру Степана та Ванди Курбасів (за сценою Яновичі). Батько його, хоча й був мандрівним українським актором, проте і в бідності своїй прагнув дати Олександрові гарну освіту.

Дитинство Леся проходило у селі Старий Скалат Підволочиського району (Тернопільщина) у діда Пилипа Івановича Курбаса, настоятеля місцевої церкви. Навчався в Тернопільській гімназії, де вперше записується до аматорського театрального гуртка.

Після закінчення гімназії, рідні радять обрати йому фах педагога чи сан священника. Він же таємно від них пише лист до управи «Руської бесіди», щоб йому як синові актора виділили стипендію для навчання в драматичній школі, та театр коштів не мав. Тоді Лесь стає студентом філософського факультету Віденського університету, вивчає слов'яністику та германістику. Через рік смерть батька змушує його перевестися до Львівського університету – поближче до матері, рідні, щоб якось їм допомагати. Тут юнаки та дівчата створюють студентський драмтеатр, і Лесь Курбас шліфує свій акторський та режисерський таланти. Проте недовго. За участь у молодіжній демонстрації серед 49-ти відрахованих з Львівського університету значилося також його прізвище. Юнак усе-таки не пориває навчання. Знову їде до столиці тодішньої Австро-Угорської імперії – Відня і закінчує тутешній університет, а водночас – драматичну школу вільного слухача при Віденській консерваторії. У 25 років він вступає до Гуцульського театру Гната Хоткевича. Але вже

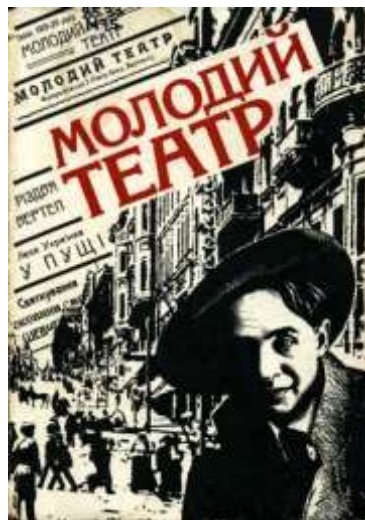
через півроку його зарахували до трупі «Руської бесіди», в складі якої свого часу виступали Лесеві батьки.

У «Руській бесіді» чимало ролей Курбас виконував у парі із славною актрисою Катериною Рубчаковою (народилася у м. Чортків на Тернопіллі, за незалежності України тут спорудили їй пам'ятник). З найбільш відомих їхніх вистав – «Осінь буря» Войнича. Назва спектаклю, можна сказати, теж стала символічною. Адже у серці молодого Леся вирувала буря закоханості до Катерини. Та ці власні почуття певний час не виносив з глибин душі. Нагода таки трапилася. З Рави-Руської театр тримав гастрольний курс на Краків. На одному з возів Курбасу випало їхати разом з Рубчаковою. Він і освідчився їй у палкому коханні. Обраниця, мов на сцені, артистично розсміялася. І тоді в Лесеві заклекотала буря гніву та образи - вийняв зброю й умить постріл вразив його груди. Здавалося, настала для нього вічна зима. У Львові актора прооперували, але кулю не вдалося вийняти. Кілька грамів заліза кохання він проносить аж до проблиску осені свого життя.

Під час навчання, яке проходило у Тернопільській гімназії, у Віденському та Львівському університетах, Лесь увібрав у себе все те, що могла дати йому європейська культура. Вже тоді Курбас мріяв працювати на Наддніпрянській Україні, де існував сильний демократичний театр Садовського (Київ) і де поруч була висока театральна культура. 1916 року його мрія здійснилась, він вступає до цього театру. Акторська творчість Курбаса в театрі Миколи Садовського обіцяла розвинутися, але сталося так, що він приніс свій акторський талант у жертву режисерському. Головна увага й енергія молодого

митця були скеровані на організацію студії молодих акторів, з якої виріс згодом Молодий театр. Назва «Молодий театр» з'явилася вже влітку 1917 року. Молодий театр – це театр пошуків нових форм втілення сучасної та класичної драматургії. З нього взяли початок кілька українських театрів.

За час навчання у Віденському університеті Курбас не так відвідує лекції, як вистоює довжелезні черги до театральних кас. У Відні «вибухають» експресіоністи, чаруючи й шокуючи

публіку своїми екстравагантними виставами. Там він вчиться, насичується бунтарськими настроями, аби й собі «вибухнути» вже вдома.

У театрі Гната Хоткевича «Руська бесіда» (в якому Курбас починає грати по закінченні навчання у Львові) йому тісно й марудно у комічних і опереткових ролях героїв-коханців. Тож, акумулювавши поруч себе своїх друзів-акторів, Курбас започатковує в Тернополі «Тернопільські театральні вечори». Актори беруться ставити сучасників – Чехова, Горького... Та Курбасовій експресії затісно в провінції, тож він пристає на пропозицію Миколи Садовського грати в його театрі й переїжджає до Києва. Проте й у Садовського він почувується дико, скуто, особливо під час гри в народних п'єсах. А ось його блискуче прочитання ролі

Хлестакова в «Ревізорі» Гоголя подивувало всіх: «Напустив всілякої чортівні цей галичанин», – писали про нього.

Там його помітила експресивна учениця драматичної школи ім. М.

Лисенка (пізніше одна з провідних акторок «Молодого театру») Поля Самійленко. Вона познайомила Курбаса з іншими учнями драмшколи і... починаються неймовірні експерименти молодих, настроєних рішуче й безкомпромісно проти, за влучним висловом Курбаса, «присипаних затхлим, смердючим цукром сентиментальності» театрів. Навесні 1916 року він увесь поринає у вир театральних буднів єдиного в Києві українського стаціонарного драмтеатру Миколи Садовського. Навколо популярного актора дедалі більше згуртовувалася творча молодь. Він створює театральну студію, а на початку 1917 року і «Молодий театр» - новий за формою (обстоював позиції авангардизму) та змістом. На сцені «Молодого» зійде й творча зірка Валентини Чистякової, майбутньої дружини режисера.

Влітку 1920-го Лесь Курбас зібрав своїх кращих акторів, хто добровільно приєднався з Київського театру ім. Шевченка, і під назвою «Кийдрамте» (Київський драматичний

театр) трупа почала своє турне по містах Київщини. Спочатку осіли у Білій Церкві, потім в Умані.

Лесь Курбас був засновником спочатку політичного (1922–1926), а потім і філософського (1926–1933) театру в Україні. У виставах свого філософського театру «Березіль» (Харків) Курбас малює всесвіт, де головним стає особлива довіра до життя людини у всіх його суперечностях.

Лесь Курбас і «березильці» знайшли свого драматурга, п'єси якого були співзвучні їхнім естетичним засадам. Таким драматургом став Микола Куліш. Першою його п'єсою, що побачила світло рампи на сцені театру «Березиль», стала «Комуна у степах» (Київ). Творча співпраця тривала і в Харкові.

Кульмінація здобутків Курбаса пов'язана з драматургом Миколою Кулішем (1892–1937) і художником Вадимом Меллером (1884–1962).

У Києві «Березиль» мав під своїм крилом майстерні, плинні півавтономні одиниці. У Харкові все було під одним дахом і під одним проводом – Курбасовим. У театрі діяв мюзик-хол (спектаклі «Шпана», «Алло на хвилі», «Чотири Чемберлени»), агітпроп. Було підготовлено серію «Костюмовані історії» (спектаклі «Жакерія», «Сава Чалій», «Король бавиться», «Змова Фієско»).

П'єса М. Куліша «Народний Малахій», «Мина Мазайло», на жаль, не

знайшла розуміння у критики. Проти Леся Курбаса були висунуті звинувачення в «похмурості», викривленні оптимістичної радянської дійсності.

Тонкому, елегантному, освіченому Лесеві, з приємною галицькою зовнішністю, з пластичною ходою й нестримною енергією, втихомиреною якоюсь внутрішньою урівноваженістю, не потрібно було ставати до герцю, аби довести свою правоту. Він не боровся з пихатістю, безграмотністю, нахабністю тогочасних «корифеїв», хоча нещадно «колов» гострим слівцем їх провінційність і «рум'янощокість». Він просто не працював так, як вони.

Кожною своєю новою постановкою, спочатку з молодотеатрівцями, потім у Кийдрамте, пізніше – в «Березолі», Курбас струшував нафталіновий пил з так званих академічних театральних установ.

Саме він першим розкриває сцену до глядача, ділиться з ним енергією, кидає кураж і свіжий жарт, руйнуючи шаблон пафосу й зарозумілості. У театрі він не боїться синтезів,

здавалося б, несумісних, як на тогочасного глядача, речей: у «Гайдамаках» сміливо поєднує сцену похорон Гонтою своїх синів й буйний, затятий гопак, за що отримує «смачного ляпаса» від високочолого традиціоналіста П. Саксаганського, який, бачте, традиційно «сльози не пустив» від побаченої вистави.

Чи був тогочасний глядач, вихований саме в етнографічно-побутовій театральній традиції, готовим до таких неординарних експериментів? Чи розумів він натяки в «Різдвяному вертепі» й «Етюдах» за О. Олесем? Чи міг відповісти на іронічні розумування Воротаря-Блазня в «Макбеті»?

Поza тим Курбас не зважає на кпини недалекої критики, заздрість колег-режисерів, бо має викластися на повну, бо не може не працювати. У «Газі» Кайзера він дивує вивіреною, математично чіткою пластикою акторських масовок – актори за допомогою різноманітних акробатичних пристроїв конструюють образ тіл-гвинтиків моторошно-гігантської машинерії. У «Джиммі Гігінз» Лесь вводить екран не лише як елемент декорації, а як новий майданчик для продовження сценічної дії. Йому затісно в рамках вузької сценічної коробки, а можливості щойно посталої кінематографу допомагають додати й доповнити не передане на сцені. Події на сцені й екрані монтуються перед глядачем у єдиний фільм-виставу. У цій же виставі Курбас досягає ще одного цікавого ефекту – потік підсвідомості головного героя відтворює масовка акторів: фантазмагоричні фігури в просторі будують химерні сплетіння думок Джиммі.

Актори, що могли й співати, й танцювати, і акробатичні трюки виробляти – результат особливого вишколу. Лесеві пощастило запрошувати до себе в театр іменитих педагогів: хореографа Большого театру М. Мордкіна, балетмейстера Броніславу Ніжинську, співака Сладкопєвцева. За Курбасовою методою, розповідати має не актор, а його тіло. Ідеал актора – «розумний арлекін» – освічений, мислячий, самопізнаний, що постійно прагне проявити свою індивідуальність. Отже, режисер – не диктатор, а приятель, помічник у пошуку.

Лесь Курбас не терпів прямолінійності, не вмів виводити «правильні» й «неправильні» образи пролетаря й буржуа, чого від нього вимагали цензори. Навіть у таких урядових замовленнях, як вистави «Жовтень» і «Диктатура», Курбас чинить свою «революцію». «Жовтень» до 5-ї річниці соціалістичної революції постає інсценізацією полонезу Фредеріка Шопена, де актори не так грають, як танцюють. «Диктатуру» Івана Микитенка Лесь оформлює як музичну драму (критики називали її навіть першою українською оперою). У виставі немає звичних діалогів, репліки перебиваються музикою, або виголошуються речитативом. Тут порушуються звичні пропорції сприймання – гігантські люди й маленькі хатинки, величезні двометрові бутлі самогону, смажені поросята розміром з вола й поруч з ними нікчемні дрібні люди, ласі до такого «добра». За такою інтерпретацією, звісно, губився соціалістичний пафос Івана Микитенка, його дратувало курбасівське прочитання.

Багато чого з творчих пошуків Курбаса не розумілося широкими масами глядачів. Це стосується і Кулішевої драми «Маклена Граса». Прем'єра відбулася у вересні 1933 року під

наглядом чекістів. Потім же розпочалося судилище над режисером – офіційні органи не сприйняли спектакль, звинуватили Леся Степановича у буржуазному націоналізмові та у відході від магістральної лінії партії. Але незважаючи на несприятливу для творчості атмосферу нерозуміння, недоброзичливості, Лесь Курбас не занепадав духом, він до останньої можливості вів боротьбу з поширеними у той час тенденціями спрощенства, вульгаризації мистецтва. Опоненти ж щонайменшу невдачу Л. Курбаса завжди розцінювали як цілковитий провал театру.

Можливо, саме тому, що режисер не відступив, не поступився своїми переконаннями, його було наклепницьки обмовлено, звільнено з посади керівника «Березолу».

Друзі Курбаса збагнули владну поведінку. Тож порадили йому залишити Україну. Він виїхав до Москви. Але це не допомогло. Наприкінці грудня того ж 1933-го Курбаса заарештували. На Луб'янці завели карну справу № 3168. Йому інкримінували належність до УВО (Української військової організації), постановки лише націоналістичного змісту. Каткування, тортури змусили митця цей чекістський наклеп визнати правдою. Так званий суд, щоправда, відбувся в Харкові. Отримав п'ять років ув'язнення. Етапом доправили на далеку північ - на спорудження Біломор-Балтійського каналу на Медвежу Гору. Тут видатний режисер знову зорганізував театри. Навіть на холодних і голодних Соловках, куди його пізніше привезуть, теж матиме сцену. «Курбас ліг в ту промерзлу землю», – у шістдесятих роках минулого століття напише Ліна Костенко.

У Курбасі був якийсь стальний стрижень, який годі було зламати навіть у табірних умовах. 1934 року він пише: «До біса гарно тут. Пробую щось організувати. Важко. Але, здається, початок зроблено». І ставить у 1936 році у таборі Біломорсько-Балтійського каналу на Медвежій горі «Інтервенцію» Л. Славіна. З переведенням у табір суворішого режиму на Вянь-Губі – «Смерть Тарелкіна» Сухово-Кобиліна, оперету-фарс «Адвокат Патлен». Пізніше разом із драматургом М. Ірчаном, чеським композитором Урбаником репетирує сатиричну оперету-вар'єте «Сон на Вянь-Губі», де Курбас грає міма-музиканта, якого постійно дратують, якому заважають ґрати, відбирають інструмент, заломлюють руки, але він вперто й настирливо продовжує. Звісно, виставу заборонили до показу. А Ірчана, Урбаника й Курбаса переводять на Соловки.

Дружина Валентина Чистякова отримає офіційний документ, який стверджуватиме, що її чоловік помер 1942 року від крововиливу в мозок. Але вже за незалежності України з архівних джерел стало відомо, що найславетнішого українського театрального діяча розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох. Наступного дня там же розстрілюють 1111 етапованих із Соловецького кремля – «в честь підготовки к празднованию XX-летия Великой Октябрьской социалистической революции». Серед 1111 розстріляних – Микола Зеров, Павло Филипovich, Марко Вороний, Валер'ян Поліщук, Валер'ян Підмогильний, Микола Куліш, Мирослав Ірчан, Михайло Яловий, Олекса Слісаренко, Антон Крушельницький, Матвій Яворський, Володимир Чехівський...

У 1957 році Леся Курбаса помертньо реабілітовано. 30 років творчість видатного діяча культури була під забороною. 21 грудня 1991 р. Кабінет Міністрів України постановою № 367 скасував постанову Ради Народних Комісарів УСРР від 17 грудня 1933 р. «Про позбавлення Л. Курбаса звання народного артиста УСРР».

1989 року на фасаді Харківського державного академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка було встановлено меморіальну дошку в пам'ять про Леся Курбаса, а «Мала сцена» театру знову отримала назву «Березіль».

Біографічна хроніка

Повне ім'я: Олександр-Зенон Степанович Курбас

25 лютого 1887 р. – народився в місті Самбір (Австро-Угорщина, тепер – Львівська обл.) у сім'ї акторів Степана й Ванди Курбасових (за сценою – Яновичі).

Дитинство Леся проходить у селі Старий Скалат Підволочиського району (Тернопільщина) у діда Пилипа Івановича Курбаса, настоятеля місцевої церкви.

Навчався в Тернопільській гімназії, потім у Віденському університеті (вивчає германістику й славістику. Записується на філософські й теологічні студії). У Відні закінчує драматичну школу вільного слухача при Віденській консерваторії.

1908 р. у зв'язку зі смертю батька, Курбас переводиться у Львів на 3 курс університету. Вивчає українську й німецьку філологію.

З 1912 р. – працює в гуцульському театрі Гната Хоткевича. У тому ж році починає працювати в театрі «Руська бесіда». Грає у фарсах, оперетах і в операх. Курбас, Юра Г., С. Седор і А. Мединцева виступають проти рутини старих театрів, прагнуть показувати сучасну російську й західноєвропейську драматургію, хочуть ставити Лесю Українку, Олеса, Винниченка. Початок світової війни 1914 року перешкоджає цим намірам.

Жовтень **1915 р.** – Л. Курбас засновує в Тернополі перший стаціонарний український професійний театр «Тернопільські театральні вечори», в якому працювали: Я. Бортник, Г. Бабіївна, Т. Демчук, В. Калин, М. Крушельницький, Ф. Лопатинська, А. Осиповичева, І. Рубчак, М. Чернявська, Г. Юрчакова та ін. Лесь

Курбас, крім ролей героїв у п'єсах української класики, грає Астрова у «Дяді Вані» Чехова, Ваську Пепла у «На дні» Горького.

Знав англійську, норвезьку, німецьку, давньоєврейську, польську, російську мови, вивчав старослов'янську, санскрит. Читав французькою та італійською. Переклав «Молодість» Гальбе, «Йолю» Журавського, «Горе брехунові» Грільпарцера, книгу В. Обюртена «Мистецтво вмирає».

1916 – починає грати в київському театрі М. Садовського.

24 вересня 1917 р. – офіційне відкриття Молодого театру, кістяк якого склали учні драматичної школи М. Лисенка (П. Самійленко, Й. Шевченко, С. Бондарчук та ін.)

Жовтень 1918 р. – відкриття незалежної студії при Молодому театрі (об'єднує близько 50 людей).

1 травня 1919 р. – об'єднання Першого театру Української Радянської Республіки ім. Шевченка з «Молодим театром». Утворюється перший театр Української Радянської республіки імені Шевченка Головний режисер – Леся Курбас, черговий – О. Л. Загаров. Директор – І. Мар'яненко.

Червень 1919 р. – Курбас створює Державну українську музичну драму й очолює її разом з М. Бонч-Томашевським. Починає підготовку до постановки опер «Галька» С. Монюшко і «Тарас Бульба» М. Лисенка.

6 вересня 1919 р. – весілля Леся Курбаса і Валентини Чистякової.

1920 – група акторів на чолі з Курбасом виходить зі спільного театру ім. Т. Шевченка й створює Кийдрамте – Київський драматичний театр.

1922 р. – Курбас у Києві засновує Мистецьке об'єднання «Березіль».

1925 р. – Леся Курбас перший у радянському театрі отримав театральну медаль Парижа.

1926 р. – Всеукраїнська театральна нарада ухвалює рішення про перейменування київського театру «Березіль» у Центральний український театр Республіки, театр переїжджає в Харків.

5 жовтня 1933 р. – Курбаса усунули від керівництва театром.

26 грудня 1933 р. – Курбас працює в Москві над виставою «Король Лір» Міхоелса. Там його заарештовують. Курбас потрапляє в табір Біломорсько-Балтійського каналу на Медвежій горі (Архангельська обл.). Пізніше за доносом О. Алексеєва його переводять у табір суворішого режиму на Вянь-Губі, потім – на Соловки.

3 листопада 1937 року Леся було розстріляно в урочищі Сандоморх, на 16-му кілометрі траси Медвежегорськ-Повенець, Карелія.

Рекомендована література:

Бобошко, Ю. Режисер Лесь Курбас [Текст] / Ю. Бобошко. – Київ: Мистецтво, 1987. – 197 с.

Корнієнко, Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього [Текст] / Н. Корнієнко. – Київ: Либідь, 2007. – 328 с.

Лесь Курбас: Статті и воспоминания о Лесе Курбасе. Литературное наследие [Текст] / Сост. М. Г. Лабинский, Л. С. Танюк. – Москва: Исусство, 1988. – 463 с., ил.

«Молодий театр»: Генеза. Завдання .Шляхи [Текст] / упоряд. М. Г. Лабінський. – Київ: Мистецтво, 1991. – 320 с., іл.

* * * *

Медведик, П. Курбас [Текст] / П. Медведик, Л. Щербак // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль, 2007. – Т.2 :К – О. – С. 286.

* * * *

Лесь Курбас [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2017. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Лесь_Курбас, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 01. 101. 2017.

Лесь Курбас: розумний Арлекін [Електронний ресурс] // TEATRE. Театральний портал. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2007-2017. – Режим доступу: <http://teatre.com.ua/portrait/les-kurbas-rozumnyj-arlekin/>, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 01. 01. 2017.

Лесь Курбас – початок нового українського театру [Електронний ресурс] // Jey Art. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2006-2017. – Режим доступу: <http://jeyart.com.ua/people/sub112>, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 01. 01. 2017.